મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ વિદ્યા.

ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ સારૂ

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

ગોવીંદજી વિ. લક્ષ્મીરામ દવે.

વઢવાણ શેહેર —— ઝાલાવાડ.

શ્રી ગણેશાયનમઃ

અમદાવાદ

મામાની હવેલીમધ્યે અમદાવાદ યુનાઇટેડ
પ્રીન્ટીંગ એન્ડ જનરલ એજન્સી કંપની
(લિમિટેડના) પ્રેસમાં

રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી.

સંવત ૧૯૪૫ સન—૧૮૮૯ નો માર્ચ

કિમ્મત બે આના.

અર્પણ પત્રિકા.

નેક નામદાર કદરદાન દાનેશમંદ ખુદાવિંદ ઠાકોર સાહેબ—બહાદુર

અભયસિંહજી માધવસિંહજીની

હજુરમાં

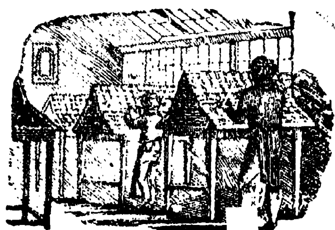
મુ૦ ગુંદીઆળા.

આપ અતિશ્રમ લેઈ સદ્‌વિધાને પ્રફુલિત સ્થિતિમાં લાવવા ખંત ધરાવોછો તેમજ બીજાં પણ લોક સમુહનાં કલ્યાણાર્થે અનેક પરોપકારી કામો કરોછો તેમ છતાં આપનો ઉદાર ને દૃઢ સ્વભાવ વિદ્વતા અને મારા ઉપરની પ્રેમ પૂર્વક નિઃસ્વાર્થી કૃપાના પ્રવાહમાં તલ્લિન થઈ આ લઘુ પુસ્તક ઘણીજ નમ્રતાથી આપને અર્પણ કરૂંછું. તે માન્ય કરશોજી.

લી. હું. છું.

ગોવીંદજી વિ. લક્ષ્મીરામ દવે

મેહેતાજી—બાળા

ભૂગોળની અંદર આવેલા શબ્દોની વ્યાખ્યાઓ.

૧ જમીનના જે મોટા ભાગોમાં ઘણા દેશો આવેલા હોય તેને ખંડ કહે છે.

૨ જે જમીનના ભાગને ફરતું ચારે તરફ પાણી હોય તેને **બેટ, દ્વીપ** કે **ટાપુ** કહે છે.

૩ જમીનના જે ભાગને ફક્ત ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક બાજુએ જમીન હોય તેને **દ્વીપકલ્પ** કહે છે.

૪ જે સાંકડો જમીનનો ભાગ જમીનના બે મોટા ભાગને સાંધતો હોય, તેને **સંયોગીભૂમિ** કહે છે.

૫ જમીનની જે અણી લાંબી થઈને, સમુદ્રમાં ગએલી હોય તેને **ભૂશીર** કહે છે.

૬ જમીન ઉપર લાંબા ગએલા સમુદ્રના ફાંટાને **અખાત** કહે છે.

૭ અખાતનું મોં પહોળું હોય તેને ઉપસાગર કહે છે.

૮ ખારા પાણીના મોટા ભાગને **મહાસાગર** કહે છે.

૯ મહાસાગરથી ખારા પાણીનો જે ભાગ નાનો હોય તેને **સમુદ્ર** કે **સાગર** કહે છે.

૧૦ જમીનનો ભાગ થોડો ઉંચો હોય તેને **ડુંગર** કહે છે.

૧૧ જમીનનો ભાગ વધારે ઉંચો હોય તેને **પર્વત** કહે છે.

૧૨ તળીએથી જોડાએથી ડુંગર કે પર્વતને **પર્વતની હાર** કહે છે, ને નીચી ટેકરીઓને **ધાર** કહે છે.

૧૩ ડુંગરો કે પર્વતોની વચ્ચેના નીચા પ્રદેશોને **ખીણ** કહે છે

૧૪ જે નાનો પાણીનો ભાગ, પાણીના બે મોટા ભાગને સાંધે છે તેને **સામુદ્રધુની** કહે છે.

૧૫ સપાટ જમીનનો જે ભાગ તેને **મેદાન** કહે છે.

૧૬ પહાડો ઉપર આવેલા પ્રદેશને **ઉંચપ્રદેશ** કહે છે.

૧૭ ઉંચી જગ્યાએથી જૂદી જૂદી દિશાઓમાં પાણી વહેતું હોય તેને **જળક્ષેપ પ્રદેશ** કહે છે.

૧૮ ચારે તરફ જમીન અને વચમાં પાણી હોય તેને **સરોવર** કહે છે. ને તેથી નાનું તે **તળાવ.**

૧૯ મીઠા પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વતમાંથી કે સરોવરમાંથી નીકળી, ઢળકતી જગ્યામાં થઈ સમુદ્ર કે બીજી કોઈ જગ્યાએ મળે તેને **નદી** કહે છે.

૨૦ જે ઠેકાણેથી નદી નીકળે તેને **મૂળ** અને જે ઠેકાણે મળે તેને **મુખ** કહે છે.

૨૧ સમુદ્રનો સાંકડો પટ કે ભાગ, જમીન ઉપર ધસી આવેલો હોય અથવા જમીનથી તેનું રક્ષણ થતું હોય તેને **નળ** કહે છે.

૨૨ નાની નદી મોટી નદીને જે ઠેકાણે મળે તેને **સંગમ** કહેછે.

૨૩ સમુદ્રને મળતાં પેહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું જે નદીનું મુખ પહોળું હોય તેને **ખાડી** કહે છે.

૨૪ દરીયાકાંઠે જે શેહેર હોય અને ત્યાં વહાણ આવ, જા કરતાં હોય તેને **બંદર** કહે છે.

૨૫ જે શેહેર પાસે થઈ રેલવે જતી હોય અને તે ઠેકાણે લોકોની તથા માલની ચડા ઉતરી થતી હોય તેને **સ્ટેશન** કહે છે.

૨૬ જે ભાગમાં દેશી રાજા રાજ કરતા હોય તેને **સંસ્થાન** કહે છે.

૨૭ જે ભાગમાં ઘણાં સંસ્થાન આવેલાં હોય તેને પ્રાંત કહે છે.

૨૮ જે ભાગોમાં ઘણાં નાનાં સંસ્થાન કે પ્રાંત આવેલાં હોય તેને ઈલાકો કહે છે.

૨૯ સરકારનો જે ખાલસા મુલક તેને જીલ્લો કહે છે.

૩૦ ઈલાકાનો જે ઉપરી અમલદાર તેને પોલીટિકાલ-એજંટ કહે છે. ને તેને મદદ કરનાર હોય તેને આસિસ્ટંટ પોલીટિકાલ એજંટ કહે છે.

૩૧ જીલ્લાનો જે ઉપરી અમલદાર તેને કલેક્ટર કહેછે.

૩૨ આખા ઈલાકાનો જે અધિકારી હોય તેને ગવર્નર કહે છે.

૩૩ દરિયાનું પાણી વારા ફરતું ચડે તે ભરતી ને ઉત્તરે તેને ઓટ કહે છે.

૩૪ પૃથ્વીના ગોળાની જેમાં હકીકત હોય તેને ભૂગોળવિદ્યા કહે છે. મુંબાઈ ઇલાકો એ પૃથ્વીના ગોળાનો એક ભાગ છે. માટે તેની જેમાં વાત તે મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળવિદ્યા કહેવાય છે.

ગોવીંદજી કૃત.

મુંબઈ ઈલાકાની ભૂગોળ વિદ્યાનો સાર.

મુંબઈ ઈલાકો.—એ હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ ભાગમાં છે. તેનું મુખ્ય શેહેર મુંબઈ, તે બેટને બંદર પણ કહેવાય છે. તેમાં ગવર્નર રહેછે. તે ઉત્તર દક્ષિણ ૯૮૦ મેલ લાંબો અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળો ૬૭૦ મેલ છે. વસ્તી ૨૩૩૯૫૯૬૩ માણસની છે.

હદ. ઉત્તરે બલુચિસ્તાનને રજપૂત સંસ્થાન, પૂર્વે રજપૂત સંસ્થાન, માળવા, મધ્ય પ્રાંતો, નિઝામનું રાજ તથા મદ્રાસ ઈલાકો; દક્ષિણે મદ્રાસ ઈલાકો ને મહીસુર પ્રાંતને પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર છે.

ભાગ. મુખ્ય પાંચ છે. (૧) સિંધ (૨) કચ્છ (૩) ગુજરાત (૪) મહારાષ્ટ્ર તેના દક્ષિણ અને કોકણ એવા બે ભાગ છે. (૫) દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તર કાનડા.

(૧) સિંધ. તેના છ ભાગ છે.

ભાગ	મુખ્ય શેહેર.
(૧) સિંધનો ઉપલો સરહદનો મુલક.	જેકબાબાદ.
(૨) શિકારપુર જીલ્લો.	શિકારપુર.
(૩) હૈદ્રાબાદ જીલ્લો.	હૈદ્રાબાદ.
(૪) કરાંચી જીલ્લો.	કરાંચી.
(૫) થરપારકર.	ઉમરકોટ.
(૬) ખૈરપુર સંસ્થાન.	ખૈરપુર.

(૨) કચ્છ.

(૧) કચ્છ. (દેશી રાજ્ય)	ભૂજ.

(૩) ગુજરાત. એના ૧૩ ભાગ છે.

(૧) સુરત જીલ્લો.	સુરત.
(૨) ભરૂચ જીલ્લો.	ભરૂચ.
(૩) ખેડા જીલ્લો.	ખેડા.
(૪) પંચમહાલ જીલ્લો.	ગોધરા, દાહોદ.
(૫) અમદાવાદ જીલ્લો.	અમદાવાદ.
(૬) કાઠિયાવાડ એજન્સિ.	રાજકોટ.
(૭) પાલણપુર એજન્સિ.	પાલણપુર ને ડીસા.
(૮) મહિકાંઠા એજન્સિ.	સાદરાને ઈડર.
(૯) રેવાકાંઠા એજન્સિ.	નાંદોદ,બારીયાને લુણાવાડા
(૧૦) ગાયકવાડનો મુલક.	વડોદરા.
(૧૧) ખંભાત સંસ્થાન.	ખંભાત.
(૧૨) પંચમહાલ એજન્સિ.	નારૂકોટ.
(૧૩) સુરત એજન્સિ.	વાંસદા, ધરમપુરને સચીન.

નકશામાં પંચમહાલને રેવાકાંઠા બએ ઠેકાણે ગાયકવાડનો મુલક કાઠિયાવાડમાં છે તે સિવાય ચાર ભાગે જૂદો જૂદો છે. તે જૂદો જૂદો બતાવેલો છે.

(૪) મહારાષ્ટ્ર (મુંબઈ બેટ ન ગણતાં)

(अ) કોંકણ. તેના છ ભાગ છે.

(૧) થાણા જીલ્લો.	થાણા.
(૨) જ્વાર સંસ્થાન	જ્વાર.
(૩) કોલાબા જીલ્લો.	અલિબાગ.
(૪) જંજીરા સંસ્થાન.	જંજીરા.

(૫) રત્નાગિરી જીલ્લો.	રત્નાગિરી.
(૬) સાવંતવાડી સંસ્થાન.	સાવંતવાડી.

૪. દક્ષિણ પ્રાંત. તેના ૧૦ ભાગ છે.

(૧) ખાનદેશ જીલ્લો.	ધુળીયા.
(૨) ખાનદેશ એજન્સિ.	
(૩) નાશીક જીલ્લો.	નાશીક.
(૪) પેંઠસંસ્થાન.	પેંઠ
(૫) અહમદનગર જીલ્લો.	અહમદનગર.
(૬) પુણાજીલ્લો.	પુણા.
(૭) સતારા જીલ્લો.	સતારા.
(૮)*સતારા જાગીર.	ભોર,ફલટન,ઔંધ,અનેજત.
(૯) સોલાપુર જીલ્લો.	સોલાપુર.
(૧૦) અકલકોટ સંસ્થાન.	અકલકોટ.

(૫) દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તરકાનડા. તેના ૭ ભાગછે.

(૧) કલાદગી જીલ્લો.	કલાદગી.
(૨) બેલગામ જીલ્લો.	બેલગામ.
(૩) કોલાપુર સંસ્થાન.	કોલાપુર.
(૪) દક્ષિણ મરાઠા જાગીર.	સાંગલી, જમખંડી, મીરજ કુરૂંદવાડ, મુધોળ ને રામદુર્ગ.

---

*આ બે ભાગ એક હદથી બતાવી શકાય તેવા નથી કેમકે તેમનાં મુખ્ય શેહેર પ્રમાણે તેમના જૂદાં જૂદાં રાજ જૂદે જૂદે સ્થળે છે તેથી નકશામાં તે જૂદી જૂદી હદથી ચીતરેલ છે.

(૫) ધારવાડ જીલ્લો. ધારવાડ.
(૬) સાવનૂર સંસ્થાન. સાવનૂર.
(૭) ઉત્તરકાનડા જીલ્લો. કારવાડ.

પ્રાંતવાર વર્ણન.

(૧) સિંધ પ્રાંત.

સીમા. ઉત્તરે બલુચીસ્તાન અને પંજાબ. પૂર્વે જેસલમીરનું રાજ્ય ને રજપુત સંસ્થાન. દક્ષિણે આરબી સમુદ્રને કચ્છનું રણ, પશ્ચિમે હાલા, સુલેમાનને બલુચિસ્તાન છે.

નદીઓ. સિંધુનદી. આ નદી સોંસરી સિંધમાં વહેછે તેથી નદીના નામ ઉપરથી દેશનું નામ પણ સિંધ પાડ્યું છે. સિંધમાં વરસાદ થોડો વરસે છે, તેથી નેહેરો ખોદી નદીનું પાણી ખેતીવાડીના કામમાં લે છે.

પર્વત. પબને હાલા. **સરોવર** મંચર તે ખારૂં છે. **રણ** થરપારકરનું.

બંદર. કરાંચી, શાહબંદર, મનોરાને કેતી બંદરે દેશીરાજ ખૈરપુર છે.

આ પ્રાંતના ૭ ભાગ છે. ભાષા તથા એના રહેવાથી સંધી કહેવાય છે. ભાગવાર શેહેર નીચે મુજબ.

સરહદનો મુલક. જેકબાબાદ, ગારી હસન બેગારી કાબવા, થળા, મીરપુર, કશ્મોર, સાદાપુર,

શીકારપુર જીલ્લો. શીકારપુર, ગારીઆસન, ઘોટકી, ઉબારા, સકર, બકર, રોરી, લારખાના. નસરાબાદ. સીજવલ કંબર, લાખી, બાઢ્ની, પનોઅકીલ.

હૈદ્રાબાદ જીલ્લો. હૈદ્રાબાદ, મીયાની, હાલા, શાહદાદપુર, બ્રાહ્મણાબાદ, કંડીઆરા, નવશેરા, સકરંડ, દીગ્રી, બદીન. દોલતપુર. કંધાન.

કરાંચી જીલ્લો. કરાંચી, સેવાન, ડાડુ, મગરપીર. મનોરા, શાહબંદર, મુગલભીમ, ઝરખ, ભેલો, રાણીનોકોટ, કોત્રી, મીરપુર બટોરા, ઠઠ્ઠા, કકર, ઠાણે, બુલાખાન, બોલારી, કેતીબંદર, બગ્તાબંદર.

થરપારકર જીલ્લો. ઉમરકોટ, છાચરા, મીઠી, દિપલા, ઇસલામકોટ, નગરપારકર, કેશર, ગઢા, ખીપરા, સંઘર, વીરાવા, રાનાડુ.

ખૈરપુર સંસ્થાન. ખૈરપુર, કોટલાલુ કોટઇમામધર. મીશ્રાઓ.

(૨) કચ્છ પ્રાંત.

હદ. ઉત્તરને પૂર્વમાં કચ્છનું રણ, દક્ષિણે કચ્છનો અખાત ને પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર આવેલ છે. **પર્વત.** કાળો, નનામો, ધીણોધરને ચાડવા.

નદીઓ. નાગમતી, રૂકમાવતીને ખારી એ નામના વેહેળા છે; તેમાં બારે માસ પાણી રહે છે. પણ એક મોટી નદી નથી.

પ્રગણા. સોળ છે. પાવર, મીઆણી, બન્ની, પચ્છમ,

ખડીર, પ્રાંથળ, વાગડ, અંજારચોવીસી, ભુચડચોવીસી, હાલાચોવીસી, કાંઠી, મોડાસા, અબડાસા, કંડ, ગરડો, ને માંક.

શેહેરો. ભૂજ, અંજાર, માંડવી, મુંદ્રા, લખપત, જખૌ, તુણા, બેલા, ફતેહગઢ, કેરા, નારાયણસર, રાપર. અંબાઇ, ભચૌ, નળીયા, કોડારાતેરા, સુમરીરોહા, ગઢડો, કંથકોટ દુધઈ, ભદ્રેસર, નખત્રાણા, બિટા, ખાવડો, ને માતાજીનો મઢ, લુણા, ચોબારી.

કચ્છના રાજારાવ કહેવાય છે. તેમનો કચ્છ સિવાય કચ્છીગઢ, વવાણીયાનાં બંદર, મોરબીનાં, કીઝવાડાનાં જામનગરનાં ને સિંધના બસ્તા બંદર ઉપર હક પોહોંચે છે. રહેવાશી તથા ભાષા કચ્છી કહેવાયછે.

(૩) ગુજરાતપ્રાંત.

સીમા. ઉત્તરે રજપૂત સંસ્થાન, ને કચ્છનું રણ, દક્ષિણે ને પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર તથા કોકણ. પૂર્વે માળવાને ખાનદેશ જીલ્લો છે.

રહેવાશી તથા ભાષા ગુજરાતી કહેવાય છે. આ પ્રાંતમાં પેહેલાં કૃષ્ણે રાજ સ્થાપી દ્વારકાં રાજધાની કરી તે પછી વલભીપુરમાં શિલાદીત્ય રાજાએ, પંચાસરમાં ચાવડા રજપૂત જયશીખરે; ને પાટણમાં વનરાજે રાજધાની કરી હતી. હાલની રાજધાની અમદાવાદ કહેવાય છે.

આ પ્રાંતના ૧૩ ભાગ છે તેથી બીજી હકીકત દરેક ભાગમાં આવશે.

(૧) સુરત જીલ્લો.

નદીઓ. તાપી, પૂર્ણા, અંબીકા, કીમ, દમણગંગા, મીંઢોળા, ઓરગાને કોલક.

ડુંગર. પારનેરાને ડુંગારની ટેકરી.

પ્રગણું. પારડી, વલસાડ, ચીખલી, જલાલપોર, બારડોલી, માંડવી, ચોર્યાસીને ઓરપાડ.

શેહેર. સુરત, પારડી, વલસાડ, ચીખલી. જલાલપોર, બારડોલી, માંડવી, ચોર્યાસી ઓરપાડ, રાંદેર, નવસારી, ગણદેવી, ઉદવાડા, સચીન, દમણ, છરવાડા, બગવાડા, કુંતા, દેહગામ, અમલસાર, કુતારગામ, વાલોકને બહુધાન.

નીપજ. ડાંગર, જુવાર, રૂ, ઘઊં, કઠોળ બાજરી, ફળાં વગેરે.

(૨) ભરૂચ જીલ્લો.

નદીઓ. નર્મદા, મહી, ઢાઢર, કીમ, ઉમરાવતી વગેરે.

બેટ. કાસવાને ધંતુરીયા. તેમાં ધંતુરીયામાં માણસ વસે છે. આ બંને બેટ નર્મદા નદીમાં છે.

પ્રગણું. ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગરા, આમોદને જંબુસર.

શેહેર. ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગ્રા, આમોદ, જંબુસર, હાંસોટ, કાસવા, ગંન્જેરી, ટંકારીયા, શુકલતિર્થ, વિલાયત ને ફેરવાડા.

પેદાશ. રૂ, જુવાર, ડાંગર, બાજરી, કઠોળ તમાકુ વગેરે.

(૩) ખેડા જીલ્લો.

પ્રગણાં. કપડવંજ, ઠાસરા, નડીયાદ, મેહમદાવાદ, માતર આણંદ અને બોરસદ.

નદીઓ. મહી, વાત્રક, મેશ્વો, સેઢી, મોહોર, ખારી ને સુણી.

શેહેર. ખેડા, કપડવંજ, ઠાસરા, નડિઆદ, મેમદાબાદ, માતર, બોરસદ. ડાકોર, ઉમરેઠ, મહુધા, આણંદ, આંત્રસુબા, કઠલાલ, ઉત્તરસંડા, કરમસદ, લસુંદ્રા. વડતાલ તોરણાને આંત્રોલી.

પેદાશ. બાજરી, તંબાકુ, અનાજ, શેરડી, વગેરે.

ડાકોર તથા દ્વારકામાં રણછોડજીની મૂર્ત્તિ છે. દ્વારકાંથી બુદાણો નામે ભગત એ મૂર્ત્તિ છાનોમાનો લેઈ આવ્યો કહેવાયછે. ત્યાં ગોમતી નામે મોટું તળાવ છે. લસુંદ્રા તથા આંત્રોલીમાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

(૪) પંચમહાલ જીલ્લો.

ગોધરા, હાલોલ, કાલોલ, ઝાલોલ, ને દાહોદ એ પાંચ મહાલપરથી એ નામ પડયું છે. અગાઉ એ પાંચ પ્રગણાં હતાં પણ હાલમાં ઈંગ્રેજ સરકારે દાહોદની સાથે ઝાલોદ ને કાલોલ સાથે હાલોલ જોડી દીધાં છે. તેથી હવે ગોધરા કાલોલને દાહોદ એ ત્રણ પ્રગણાં ગણાય છે.

નદીઓ. મહી. **પર્વત.** પાવાગઢ તે ઉપર મહાકાળી માતાનું દેરૂં છે.

શેહેર. ગોધરા, કાલોલ, ઝાલોલ, દાહોદ, વેજલપુર, ચાંપાનેર ને પાવાગઢ છે.

ઉપજ. ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, મકાઈ, ચણા, તલને મહુડાં.

(૫) અમદાવાદ જીલ્લો.

નદીઓ. સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, માજુમ, મેશ્વો, ખારી, ભાદર, નીલકી ને ઉતાવળી.

તલાવ. મુનસર, ગંગાસર, કાંકરીયું, મલેકસાબર, નળ-સરોવર વગેરે.

પ્રગણાં. પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ધોળકા, દસક્રોઈ, ધંધુકા, ઘોઘા, સાણંદ વગેરે.

મોટાંગામ.—અમદાવાદ, પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ધોળકા, ધંધુકા, દસક્રોઈ, ઘોઘા, સાણંદ, મોડાસા, પાટડી. રાણ-પુર. બોટાદ, કોઠ, ગાંગડ, વૌઠા, ચોરવડોદરા, સર્ખેજ, બસ, ગોધા, માંડળ, બરવાળા, ગાંફ, બાવળા, કાસંદ્રા, બારાઘોડા, જેતલપુર.

નીકાશ. બાજરી, જુવાર, ડાંગર, તંબાકુ, શેરડી, રૂ, તલ, આદુ, ગળી વગેરે.

(૬) કાઠિયાવાડ એજન્સિ.

સીમા. ઉત્તરે કચ્છનો અખાતને કચ્છનું રણ, પૂર્વે ખંભાતનો અખાત તથા અમદાવાદ જીલ્લો. દક્ષિણે તથા પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર આવેલો છે.

કાઠિયાવાડ ઇલાકાને ઉત્તર, દક્ષિણને પશ્ચિમ એ ત્રણે બાજુએ પાણી આવેલું છે. તેથી તે દ્વીપકલ્પ કહેવાયછે. તેનું અસલનામ સૌરાષ્ટ્ર હતું પણ તેને હાલ કાઠિયાવાડ

એજન્સિ કહેછે. તે કાઠિયાવાડ મુંબઈ ઈલાકાની પશ્ચિમે છે. તેનું મુખ્ય શેહેર રાજકોટ છે. તેમાં પોલીટીકાલએજંટ રહે છે. એ એજન્સિના નીચે મુજબ મુખ્ય ચાર ભાગ પાડેલા છે તે દરેક ભાગમાં એકેક આસિસ્ટંટ પોલીટીકાલએજંટ રહેછે. ને તે પોલિટીકાલએજંટ સાહેબને મદદ કરે છે.

ચાર વિભાગનાં નામ.

(૧) ઝાલાવાડનાં વઢવાણ. સોરઠમાં માણેકવાડા.

(૨) ગોહિલવાડમાં સોનગઢ. હાલારમાં રાજકોટ.

આ પ્રાંતનું વર્ણન કાઠિયાવાડની ભૂગોળમાં આવી જાયછે તેથી આંહી લખ્યું નથી પણ પાછલું ધોરણ પાકું રહે તે હેતુથી આ પ્રાંતનાં તમામ ગામ આડાં અવળાં ગામમાં ગોઠવ્યાં છે.

(૭) પાલણપુર એજન્સિ.

નદીઓ. બનાસ ને સરસ્વતિ.

પર્વત. શિરોહીના પહાડ, અંબાજી ને આરાસુર.

સંસ્થાન. પાલણપુર, રાંધનપુર, વારાહી, તેરવાડા, થરાદ, મોરવાડા, વાવ, સુઈગામ, દેવદર, ચારચટ, સાંતલપુર, ભાભરને કાંકેજ.

મોટાંગામ. પાલણપુર, ડીસા, રાંધનપુર, વારાહી, થરાદ, મોરવાડા, વાબ, સુઈગામ, દેવદર, ચારચટ, સાંતલપુર, ભાભર, કાંક્રેજ, સમી, મુજપર.

ઉપજ. રૂ, જુવાર, ઘઉં, બાજરી, શેરડીને કઠોળ.

વિશેષહકીકત—થરાદ,વાવ્ય સુઈગામ,દેવદર ને સાંતલપુર એમાં રજપૂતનું રાજછે. મોરવાડા, તેરવાડા, ને વારાઈ મુસલમાની છે. ભાભર કોળીનું ને સમી, મુજપર રાંધનપુર તાબાનાં મુસલમાની છે.

(૮) મહિકાંઠા એજન્સિ.

પ્રગણાં. નાની મારવાડ, રેવર, સાબરકાંઠો વાત્રક કાંઠો બાવીસી, ને કટોસણ.

સંસ્થાન. ઈડર, દાંતા, માલપુર સંસ્થાન, મોહનપુર, ભાલૂસણા, સતલાસણ, માણસા, ઘોડાસર, આમલીઆરાને વડાળી.

નદીઓ. સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, ખારી, મેશ્વો.

શેહેર. સાદરા, મોહનપુર, ઈડર, અહમદનગર, વડાળી, દાંતા. માલણપુર, માણસા, પેથાપુર, વરસોડા, કલોલ, વાસણા, જોધણા, કટોસણ, બાયડ ચોઈલા, શામળાજી, ગાબટ.

નીકાસ. અફીણ, રૂ, ને ધાન્ય વિગેરે.

(૯) રેવાકાંઠા એજન્સિ.

નદીઓ. મહી, નર્મદા, ગોમા, ઢાઢર, વિશ્વામિત્રી, હેરણ.

પર્વત. રાજપીંપળાનો.

સંસ્થાન. રાજપીંપળા, છોટાઉદેપુર, બારીયા, લુણાવાડા, સુંથ ને વાડાસિનોર.

શેહેર. નાંદોદ, બારીયા, લુણાવાડા, રાજપીંપળા, છોટાઉદેપુર, દેવગઢ બારીયા, સુંથ, વાડાસિનોર ને ભાદરવા.

પેદાશ. ધાન્ય, રૂ, ઈમારતી લાકડાં.

(૧૦) ગાયકવાડનો મુલક.

આ રાજ્ય સૌ કરતાં મોટુંછે. તેના ચાર ભાગ છે.

પેહેલો ભાગ. ખેડા, ભરૂચ, પંચમહાલને રેવાકાંઠા વચ્ચે છે.

બીજો ભાગ. સુરતજીલ્લા સાથે સેળભેળ છે.

ત્રીજો ભાગ. કાઠિયાવાડમાં છે તેમાં અમરેલી, ધારી, દામનગર, કોડીનાર અને કચ્છીગઢ સિવાય આખો ઓખા મંડળ.

ચોથો ભાગ. પાલણપુર, મહિકાંઠાને અમદાવાદ જીલ્લા વચ્ચે.

નદીઓ. સરસ્વતિ, વિશ્વામિત્રી, ઢાઢર ને તાપી.

શેહેર. વડોદરા, ડભોઈ, ચાંદવડ, મહિસાણા, કડી, કટોસણ માંડળ, સિદ્ધપુર, અમરેલી, કોડીનાર, દ્વારકાં, બેંખેડા, ઈંટોલા, વસો, પેટલાદ, બળેશ્વર, સોજીત્રા, નવસારી, ગણદેવી, પાટણ, વડનગર, વીસનગર ને ઊંઝા.

પેદાશ. અફીણ, હળદર, પટોળાં બળદ વિગેરે.

(૧૧) ખંભાત સંસ્થાન.

મુખ્ય શેહેર ખંભાત એ મહી નદી ઉપર છે. ત્યાંના રાજા નવાબ કેહેવાય છે. નદી. મહી. પેદાશ. બધી જાતનાં અનાજ, મીંઠું, કઠોળ, શેત્રંજી, ગળી, અકીકના પથ્થર વિગેરે.

(૧૨) પંચમહાલ એજન્સિ.

મુખ્ય શેહેર નારૂકોટ. તેનો ઘણો ખરો ભાગ પહાડી ને જંગલી છે. ઘણે ઠેકાણે રીંછનાં ટોળે ટોળાં જોવામાં

આવે છે; તેમાં ઈમારતી લાકડું થાય છે.

(૧૩) સુરત એજન્સિ.

સંસ્થાન. વાસદા, ધરમપુર (રામનગર) સચીન.

નદીઓ. કાવેરી, અંબીકા, દમણગંગા, ઓરંગા, કોલક ને પરેરા.

ગામ. વાંસદા, ધર્મપુર, સચીન, લાચપુર વગેરે.

પેદાશ. ડાંગર, ખાદી, મહુડાં, લાકડાં.

વાંસદા પ્રગણામાં દેવકી ઉનાઇના કુંડછે.

(૪) મહારાષ્ટ.

તેના બે ભાગછે. કોકણ અને દક્ષિણ તેમાં કોકણના ૭ભાગને દક્ષિણના ૧૦ભાગ છે. **કોકણના ભાગોનુંવર્ણન.**

૧ થાણાજીલ્લો શેહેર મુંબઈ, થાણા, સાષ્ટી, કલ્યાણ, શાહપુર, ભીંવડીવાડે, ડહાણું, માહીમ, અગાશી; વાંદરા. બેટ. ધારાપુરી.

૨ કોલાબા જીલ્લો. અલીબાગ, રેવદંડા, પનવેલ, માણગામ, પેણ.

૩ રત્નાગીરી જીલ્લો. રત્નાગીરી, રાજાપુર, વિજ્યદુર્ગ, દેવગડ, વેર્ંગુળે, સંગમેશ્વર, બાણકોટ.

૪ સાંવતવાડી સંસ્થાન. સાંવતવાડી, **(૫) જંજીરા સંસ્થાન.** જંજીરા.

૬ જવારસંસ્થાન. જવાર, આ ત્રણ ભાગમાંબીજાં નથી.

૨ દક્ષિણપ્રાંતના ભાગોનું વર્ણન.

૧ ખાનદેશ જીલ્લો.

નદીઓ. તાપી, પાંજરા પૂર્ણા.

શેહેર. ધુળીયા, અમલનેર, શીરપુર, શાહાદે, તળોદે, નંદુરબાર, પીંપળનેર, ચાળીસગામ, નસીરાબાદ ફેજપુર, ભુસાવળ, ચોપડે.

૨ નાશીક જીલ્લો. નદીઓ. ગોદાવરી, ગીરણા.

શેહેર. નાશીક, ત્રંબક, સીન્નર નીફાડ, યવલે નાંદગામ, માલેગામ, ચાંદવડ, પીંપળગામ.

૩ અહમદનગર જીલ્લો. નદીઓ. સીના, ગોદાવરીને પ્રવર.

શેહેર. અહમદનગર, પારનેર, સંગમનેર, અકોલે, કોપરગામ, શેવગામ, જમખેડ.

૪ પૂણાજીલ્લો. નદીઓ—મૂળામીઠા, ને ભીમા.

શેહેર. પૂણા, ખડકી, જુન્નર, નારાયણગામ, સાસવડ, ઈંદાપુર, પુરંધર.

૫ સતારા જીલ્લો. નદીઓ કૃષ્ણા.

શેહેર. સતારા, કોરેગામ, રહીમતપુર, ઔંદ, આષ્ટે.

૬ સુલાપુર જીલ્લો. નદી. ભીમા, સીના.

શેહેર. સોલાપુર, પંઢરપુર, કરમાળે બાર્સી.

૭ પેઠસંસ્થાન. પેંઠ **૮ અકલકોટ સંસ્થાન. અકલકોઠ.**

૯ સતારાજાગીર. શેહેર ભોર, ફલટણ, આંદનેજત.

૧૫ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તરકાનડા.

૧ કલાદગી જીલ્લો. નદીઓ. મલપ્રભા, ઘટપ્રભા, કૃષ્ણા.

શેહેર. કલાદગી, બાગલકોટ, સીંદગી, વિજાપુર, હુનગુંદ, બદામી.

૨ બેલગામ જીલ્લો. નદીઓ કલાદગી જીલ્લા પ્રમાણે.

શેહેર. બેલગામ, ખાનાપુર સંપગામ, ગોકાક, શાહા-પુર, બીડી.

૩ કોલાપુર સંસ્થાન. નદી. પંચગંગા.

શેહેર. કોલાપુર, મલકાપુર, કાગલ.

૪ દક્ષિણમરાઠા જાગીર. નદીઓ. પંચગંગા.

શેહેર. સાંગલી, જમખંડી, મીરજ, કુરૂંદવાડ, મુધોળ, ને રામદુર્ગ.

૫ ધારવાડ. જીલ્લો શેહેર—ધારવાડ, નવલગુંદ, કરંજગી વગેરે.

નદી. વર્ધાને તુંગભદ્રા.

સાવનૂર સંસ્થાન. શેહેર—શાવનૂર.

૭ ઉત્તર કાનડા જીલ્લો. શહેર—કારવાડ, અંકોલ,કુમટે હુનાવર, સદાશીવગઢ. વીગેરે.

નદીઓનું સંગમ સહિત વર્ણન.

૧ સીંધુ. હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી આરબી સમુદ્રને મળેછે તેને ઝેલમ, બીઆ, રાવી, ચીનાબ, સતલજ ને કાબુલી એ નદીઓ મળે છે. તેનાપર શકર, બકર, રોરી, શીકારપુર, લારખાના, હૈદ્રાબાદ, શેવાન, મીયાની ઠઠ્ઠા, કોત્રી, કરાંચી વગેરે શેહેર છે.

૨ ભાદર. મદાઉના ડુંગરમાંથી નીકળી, આરબી, સમુદ્રને મળે છે. તેના પર જસદણ, કુતીઆણા, જેતપુર, ને નવી બંદર છે.

૩ શેત્રુંજી ગીર પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળેછે. તેનાપર ઘારી, પાલીતાણાને, તલાજા છે.

૪ બનાસ. શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી, કચ્છના રણને મળેછે. તેનાપર ડીસા ને રાંધનપુર છે.

૫ સરસ્વતિ. શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળેછે. તેનું બીજું નામ કુંમારીકા છે. તે ઉપર સિદ્ધપુર શેહેર છે.

૬ તાપી. સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળેછે. તેને પુર્ણા, પાંજરા, ને ગીરણા એ નદીઓ મળે છે. તે ઉપર બુરાનપુર, માંડવી, રાંદેર ને સુરત છે.

૭ નર્મદા. સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળેછે. તેને ઉમરાવતી નદી મળેછે. તેપર ચાણોદ, કન્યાળી, નાંદોદ ને ભરૂચ છે.

૮ સાબરમતી. મહિકાંઠાના પાહાડમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળેછે. તેને વાત્રક, ભોગવો, હાથમતી ને ખારી એ નદીઓ મળે છે. તે પર સાદરાને અમદાવાદ છે.

૯ મહી. મદાઉના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તે ઉપર લુણાવાડાને ખંભાત શેહેર છે.

૧૦ વિશ્વામિત્રી. રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળી ઢાઢરને મળેછે. તે ઉપર ગાયકવાડનું વડોદરા છે.

૧૧ ઢાઢર. પાવાગઢના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના

ખાતને મળેછે. તે ઉપર ટંકારીયા શેહેર છે. એ ઢાઢરને વિશ્વામિત્રી નદી મળેછે.

૧૨ વાત્રક. એ ડુંગરપુરે પાસેથી નીકળી સાબરમતીને મળે છે. તેને મેશ્વો; શેઢીને માજુમ એ નદીઓ મળે છે. તે ઉપર માંડળ, આંત્રસુબા મેમદાવાદને ખેડા છે.

૧૩ ગોદાવરી. સિહ્યાદ્રી પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે. તે ઉપર નાશીકને ત્રંબક છે.

૧૪ ભીમા. ભીમશંકર ટેકરીમાંથી નીકળી કૃષ્ણાને મળેછે. તેને સીના, નીરા, ઘોડ, ને મુળામુંઠા એ નદીઓ મળેછે. તે ઉપર પંઢરપુર છે.

૧૫ કૃષ્ણા. એ મહા બળેશ્વરની ટેકરીમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે. તેને ભીમા, પંચગંગા, તુંગભદ્રા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભાને વારણા મળેછે. તે પર સતારા, જમખંડી સાંગલી, કમલપૂરને મીરજ છે.

તુંગભદ્રા. તુંગ અને ભદ્રા એ બે મળવાથી આ નામ પડ્યું છે. તે કૃષ્ણા ને મળેછે.

૧૭ પાંજરા. તેનાપર ધુળીઆ છે. **૧૮ મુળામુઠા.** પર પુના ને **૧૯ સીના.** પર અહમદનગર છે. આ ત્રણે નદીઓ સિંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળે છે.

મુંબઇ ઇલાકાનું સામાન્ય વર્ણન.

નદીઓ. સિંધુ, ભાદર, સરસ્વતી, સાબરમતી, તાપી, મહી, નર્મદા, ગોદાવરી, ભીમા, કૃષ્ણા, તુંભદ્રા, વગેરે.

પર્વત. હાલ, પબ, ગીરનાર, શેત્રુંજો આબુ, પાવાગઢ,

આરાસુર, સાતપુડો, ને પશ્ચિમ ઘાટ.

બંદર. કરાંચી, માંડવી, દ્વારકાં, પોરબંદર વેરાવળ, જાફરાબાદ, મહુવા, ભાવનગર, ધોલેરા, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, વસાઈ, મુંબઈ, વિજયદુર્ગ, ગોવા, કારેવાડ, ને હોનાવર.

બેટ. બેટ, દીવ, ગોપાનાથ, પીરમ, શિઆળ, મુંબઈ, વસાઈ. ધારાપુરી, કરંજે, કાસવા, સાષ્ટી, ને ધંતુરીયા.

જાત્રાનાં ઠેકાણું. હિંગળાદ, નારાયણસર, કોટેશ્વર, માતાજીનોમઢ, (કચ્છમાંછે) દ્વારકાં, ગીરનાર, પ્રભાસપાટણ, શેત્રુંજો, ડાકોર, બહુચરાજી, અંબાજી, શામળાજી, સિદ્ધપુર, વડતાલ, શુકલતિર્થ, ચાણોદ, કન્યાળી, નાશીક, ત્રંબક, પંઢરપુર, આબુ, તારંગાજી એ હિંદુ લોકનાં. ને ઉદવાડા એ પારસી લોકનું છે.

દ્વીપકલ્પ. કાઠિયાવાડ, **ભૂશિર.** જગતપોઈંટ, દીવને રામાસ, **અખાત.** કચ્છનો અને ખંભાતનો. **ફીરંગીનું રાજ** દીવ, દમણ ને ગોવા.

હબસીનાં સંસ્થાન. જાફરાબાદને જંજીરા એ ખંડણી આપતા નથી.

હવા ખાવાની જગ્યા. માંડવી (કચ્છ) બાલાચડી, ગોપનાથ, વેરાવળ, ભીમડી, પુરંધર, મહાબળેશ્વર, ભીમશંકર, ખંડાળે, બોરઘાટ, નીલગીરી, માથેરાન વગેરે.

પવિત્ર નદીઓ. સિંધુ, સરસ્વતી, નર્મદા, ગોદાવરી, ને સાબરમતી.

છાવણીની જગ્યા. કરાંચી, રાજકોટ, ડીસા, સાદ્રા,

માલેગામ, પુના, ભૂજ, વડોદરા ને અમદાવાદ.

મુખ્ય રેલવે સ્ટેશન. કરાંચી, હૈદ્રાબાદ, શીકારપુર ભાવનગર, ધોરાજી, વઢવાણ, અમદાવાદ, પાલણપુર, ડીસા, વડોદ્રા, ભરૂચ, સુરત, મુંબઈ, ઠાણા, નાશિક, પુના, સોલાપુર, ધારવાડ, વગેરે બીજાં ઘણાં છે.

દેશીરાજ—સિંધપ્રાંતમાં—ખૈરપુર. **કચ્છ દેશમાં** આખો કચ્છદેશ; **ગુજરાત પ્રાંતમાં** વડોદ્રા, ખંભાત, ભાવનગર, જુનાગઢ, જામનગર, ઈડર, પાલણપુર, રાંધનપુર, નાંદોદ વગેરે. **મહારાષ્ટ્રમાં** કોલાપુર. અકલકોટ, પેંઠ સાવનુર **કોંકણમાં** જવાર, જંજીરા ને સાવંતવાડી.

કચ્છના અખાતને મળનારી નદીઓ. આજી.

કચ્છના રણને મળનારી. મચ્છુ, ફુલકુ, બાંભણ, બનાસ, સરસ્વતિ.

આરબી સમુદ્રને મળનારી. સિંધુ, ભાદર, તાપી, દમણ ગંગા.

ખંભાતના અખાતને. સાબરમતી, મહી, ઢાઢર, કીમ, નર્મદા, શેત્રુજી વગેરે નદીઓ મળેછે.

બંગાળાના ઉપસાગરને ગોદાવરી કૃષ્ણા.

રાજાઓની અટક. ખેયરપુરના અમીર, કચ્છના રાવ. નવાનગરના જામ. જુનાગઢ, રાંધનપુર, ખંભાત. ને વાડાસીનોરના નવાબ. પોરબંદરના રાણા, પાલણપુરના નવાબ. ભાવનગર, ઇડર ને કોલાપુરના મહારાજ, વડોદરા, અમરેલીના ગાયકવાડ. ધ્રાંગધ્રા, વાંકાનેરના રાજ, વઢવાણ,

લીમડી, ચુડાના ઠાકોર.

પેદાશ. ઘઉં, જુવાર, કઠોળ, બાજરી, તંબાકુ કપાસ, અફીણ, શેરડી,ગળી, ખુંદ, ચા વગેરે.

ઉનાપાણીના કુંડ. તુલસીશ્યામ, ગોધરા પાસે, લસુંદ્રા, આંત્રોલી.

શેહેરની—પ્રખ્યાતી.

જેકોબાબાદ. જેકોસાહેબના નામપરથી એ નામ પડ્યું છે. શીકારપુર હાથીદાંતનાં રમકડાં ને ગલીચા. હેદ્રાબાદ. શેત્રંજીને ભરતકામ. ત્યાંના મીરલોકની કબરો જોવા લાયક છે. હાલા. સિંધીટોપી ને માટીનાં વાસણ. કરાંચી. તેનું બીજું નામ દેવળગામ છે. તેમાં સુતરાઉ કાપડને બાજરો થાયછે. ટઠ્ઠા. તેનું બીજું નામ બ્રાહ્મણાબાદ છે ને તેમાં રેશમનાં કારખાનાં છે. ઉમરકોટ. ઈ. સ. ૧૫૪૩ માં અકબરબાદશાહ જન્મ્યો હતો. નગરપારકર ઘી, ભૂજ. સૂરોખાર, ફટકડી. કચ્છપ્રાંત. બળદને ઘોડા. વાગડ. કચ્છની પૂર્વ દીશામાં છે. તેમાં બળદને બાજરો. માંડવી. મોટું બંદરછે તેમાં દીવાદાંડી છે. સુરત. તેમાં પેહેલાં ૮૪ બંદરથી વહાણ આવતાં હતાં ત્યાંની બરફી વખણાય છે.

જલાલપુર. સાગ, ગોળ ને અનાજ. છરવાડા. મીઠું. ભરૂચ. તેનું બીજું નામ ભ્રગુપુર. દેશીકાપડ ને તંબાકુ. શુકલતિર્થ. તેની પાસે કબીરવડછે. કપડવંજ કાચ. સાબુ. મેહેમદાવાદ. અહમદબેગડાએ વસાવ્યું છે. લસુંદ્રા. ઊના પાણીના કુંડછે. વડતાલ. સ્વામીનારાયણનું ધામછે. ચાં-

પાનેર. વનરાજ ચાવડાના કારભારી ચાંપાએ વસાવ્યુંછે. **અમદાવાદ.** અહમદશાહે વસાવ્યું છે. કીનખાબ, રેશમને સુતરાઉ કાપડ બનેછે. **વીરમગામ.** કપાસ લોઢવાનાં કારખાનાંને સુતરાઉ કાપડ. **પ્રાંતીજ.** મઠ, મીઠું. **ધોળકા.** મીનળદેવીનું બંધાવેલું મલાર તલાવછે. **વૌઠા.** મેળો ભરાયછે. **ધોલેરા.** રૂ **કાસીદ્રા.** ગોળ, **રાંધનપુર.** ઘી, રૂ. **દાંતા.** અંબાભવાનીનું ધામછે. આરસપહાણને શેરડી. **અરપોદ્રા.** અબરખની ખાણોછે. **નાંદોદ, દેવગઢ બારૈયા છોટાઉદેપુર.** આ ત્રણે ગામમાં ઇમારતી લાકડું થાયછે. **ગણદેવી.** ગોળ. **કડી.** અફીણને બળદ. **વીશનગર.** ત્રાંબા પીતળનાં વાસણને હળદર **ખંભાત** શેત્રંજી, સુત્રફેણીને કાપડ. **સચીન.** ખાદી વગેરે કાપડ. **એવાસા પ્રગણું.** મધ, લાખ, લાકડું. **નાશીક.** ત્રાંબા પીતળના વાસણ. **ત્રંબક** બારબાર વરસે મેળો ભરાયછે તેને ગોદાવરીનો મેળો કહેછે. **બાગલાણ.** તેમાં કરણ વાઘેલો સંતાણો હતો. **પુના.** નાગરવેલનાં પાન. **જુન્નર.** કાગળ બનાવવાનાં કારખાનાં **મહાબળેશ્વર.** મુંબઇનો ગવર્નર હવા ખાવા જાયછે. **ખડકી તથા કોરેગામ.** ઇંગ્રેજ તથા મરાઠા ને લડાઈ થઈ હતી. **કાઠિઆવાડ.** ઘોડા ને કાંબી **ઝાલાવાડ.** ઝુંમણાં. **ચોરવાડ.** પાન. **જામનગર.** બંદુક, મોતી, કંકુ ને બાંધણી. **ભાલ.** ઘઉં. **પાટડી.** વડાગરૂં મીઠું. **પાટણ.** પટોળાં, સુડીનેપાન. **વીજાપુર.** અફીણ. **આમોદને અંજાર.** દેશીચપ્પુ. **આંત્રસુબા.** લોટાની છરીઓ. **પેઠ.** પાઘડી. **વસાઈ.** ખાંડ બને

નાવવાનાં કારખાનાં. જવાર. તે ગામનો રાજા કોળી છે. ડાંગરને કઠોળ. સાંવતવાડી. હરડાં. ગોવા. કોકમને એળચી. કોલાપુર. ઉનને સુતરાઉ કાપડ. મીરજ. શેરકું, તંબુરા વગેરે વાજીંત્ર બનેછે. ધારવાડ. જુવાર ને રૂ. કલાદગી. અનાજ, રૂ, ખજુર. સાવનુર. શેરડી, નાળીએર, પાન. કારવાડ. તેનું બીજું નામ સદાશીવગઢ છે. તેમાં એળચી, મરી, સોપારી વગેરે થાયછે. થાણા. અબોટીયાં. બુરાનપુર. શેલાં. સાવરકુંડળા. ઢોલીયા. સીહોર, મોરબી. તાંબાપીતળનાં વાસણ. ધરાંગધરાબર્ડા. પથ્થર.

*આડાં અવળાં ગોઠવેલાં ગામ,

જેકોબાબાદ ભૂજ આમોદ રાણપોર

---

*પ્રાંતવાર વર્ણનમાં કાઠિયાવાડના વર્ણનમાં તમામ ગામ ઉતારેલ નથી કેમકે તે કાઠિયાવાડની ભૂગોળમાં છે. પણ આડાં અવળાં ગામમાં તમામ કાઠિયાવાડનાં ગામ ગોઠવ્યાંછે કે જેથી શીખનારને તેનું (પાછલા ધોરણનું) ज्ञान રહ્યા કરેજ.

આ ગામ અનુક્રમેને અમુક ભૂગોળના વારા પ્રમાણે પુછ્યાનો મહાવરો રાખ્યાથી બધાં ગામ છોકરાંઓને સહેજ આવડી જાયછે. વળી શિક્ષક હમેશાં ગામ મોઢેથી પૂછે. તેમાં જેટલાં યાદ આવે તેટલાંજ મોટાં મોટાં પુછાય છે. ને બાકીનાં રહી જાયછે. તો તે હરકત આથી દુર થવાની, વળી છોકરાઓ પોતાની મેળે પણ આ પ્રમાણે એક બીજાને પુછપુછ કર્યા કરે તો તેમને મહાવરો પડી સહેજ બતાવતાં આવડી જાયછે.

દામનગર	કટોસણુ	માળીયું	સહોદ
પુરંધર	કારવાડ	ગારીહસન	અંજાર
જંબુસર	બોટાદ	ગારીયાધર	બાયડ
કુતીઆણા	તળોદ	સતારા	અકોલ
બેગારી કાલવા	માંડવી	હાંસોટ	કોઠ
ઉમરાળા	ચોઈલા	માણાવદર	નંદુરબાર
કોરેગામ	કુમટે	થળા	મુદ્રા
કાસવા	ગાંગડ	ઠઠ્ઠા	શામળાજી
ગીદડ	પીંપળનેર	રહીમતપુર	હોનાવર
મીરપુર	લખ્પટ	ગંજેરી	વોઠા
ગણુંવાળ	ગાંગડ	રાણપુર	ચાળીસગામ
ઓંદ	સદાશીવગઢ	કશ્મોર	જખૌ
ટંકારીયા	ચોરવાડ	ચોક	નાંદોદ
બાબાગામ	નસીરાબાદ	આષ્ટે	સાદાપુર
ગુણા	કુતારગામ	સરખેજ	લાઠી
માણસા	પોરબંદર	ફેજલપુર	પુણા
સીજવલ	બેલા	બાલોડ	ગોધા
પેથાપુર	સિહોર	ભુસાવળ	નવીબંદર
ખડકી	કંબર	ફતેગઢ	બહુધા
માંડળ	કુડલા	વરસોડા	માધવપુર
ચોપડે	જુમર	શીકારપુર	ડેરા
ભરૂચ	બરવાળા	ગઢડા	ઈલોલ
મીયાણી	નાથીક	નારાયણસર	ગારીહસન

અંકલેશ્વર	ગાંફ	બોટાદ	વાસણા
કંડોરણું	ત્રંબક	સાસવડ	ઘોટકી
રાપર	વાગ્રા	બાવળા	લીંબડા
રાણાવાવ	સીન્નર	ઈંદાપુર	હૈદ્રાબાદ
અઘોઈ	અમદાવાદ	કાસીંદ્રા	ચીતળ
બારીયા	રામખેડા	સાવંતવાડી	મોરબી
ગોકાક	આરભડું	ભચાઉ	માતર
બારાઘોડા	બાબરા	લુણાવાડા	ધટોલા
જંજીરા	માળીયા	શાહપુર	હાલા
નળીયા	બોરસદ	જેતપુર	બીલખા
રાજપીંપળા	વસો	જવાર	વવાણીયા
બીડી	સાણદપુર	કોઠારા	ડાકોર
નગરપારકર	કાગળ	ચોટીલા	છોટાઉદેપુર
પેટલાદ	ધુળીયા	ટંકારૂ	કોલાપુર
બ્રાહ્મણાબાદ	તેરા	કેશર	સુદામડું
દેવગઢબારીયા	બળેશ્વર	દ્વારકાં	મલકાપુર
કુંડીઆરા	મહુધા	ગોધરા	કોટડાપીઠા
સુંથ	સોજીત્રા	મીરપુર	આરભડું
કાગલ	ઉબારા	ગઢડો	સુકલતીર્થ
બીપરા	જાફ્રાબાદ	વાડાસીનોર	કડી
રાજપુર	બીણાકી	સીદગી	સકર
કુંથકોટ	વિલાયત	સંધર	ડેડાણ
બાદરવા	કટોસણ	વીજયપુર	પોશીતરૂં
વિજાપુર	બક્કર	દુધઈ	કેરવાડા

ખેરપુર	રાજુલા	વડોદરા	માંડલ
દેવગઢ	નીફાડ	હુંનગુદ	રોરી.
ભદ્રેસર	કોટલાલુ	જેતપુર	ડભોઈ
સિદ્ધપુર	વેરગુલી	ચવલેષ	બદામી
નખત્રાણા	ઠાસરા	કોટઈમાંમધર	બગસરા
ચાંદવડ	અમરેલી	સંગમેશ્વર	નાંદગાવ
બેલગાવ	નસીરાબાદ	બીટા	નડીયાદ
ધ્રાંગધ્રા	જસદણ	મહીસાણા	કોડીનાર
બાણકોટ	માલેગાવ	ખાનપોર	નૌશેરા
જલાલપુર	ગોધ્રા	ચાંપાનેર	મોહનપુર
બાટવા	ખંભાત	લાલપુર	સોલાપુર
સકરંડ	બારડોલી	કાલોલ	પાવાગઢ
ઇડર		અમરાપુર	નારૂકોટ
બાયાવદર	પંઢરપુર	દીગ્રી	માંડવી
હાલોલ	અહમદાવાદ	કોડીનાર	અહમદનગર
સરસાઈ	વાંસદા	કરમાળ	બહીન
ચોર્યાસી	ઝાલોદ	પ્રાંતીજ	વડાલી
વેરાવલ	ધરમપુર	ગણોદ	બાર્સી
ઓરપાડ	દાહોદ	વીરમગામ	દાંતા
પાટણ	સમી	ઢાંકી	પેઠ
સેવાન	રાંદેર	વેજલપુર	ધોલકા
માલપુર	કેસોદ	લામપુર	પડધરી
મહાલગઢ	બાવડો	ધંધુકા	લીંબડી
ધાંધલપુર	સાંતલપુર	માંગરોળ	મુંબાઈ

ધોરાજી	બોર	મંગરપીર	માતાજીનોગઢ
દસક્રોઈ	વઢવાણ	ભાભર	ઉંના
થાણા	ઉપલેટા	ફલટણ	મનોરા
સુરત	ધોધા	કાંકરેજ	દીવ
સાષ્ટી	સરપદડ	ઔંધ	શાહબંદર
સાણંદ	થાન	સમી	દેલવાડા
કલ્યાણ	સરધાર	જત	મુગલભીમ
સાવનુર	વલસાડ	મોડાસા	મુજપુર
ચોરવાડ	શાહપુર	વિજાપુર	કલાદગી
જરખ	ચીખલી	પાટડી	ચુડા
સાદ્રા	વનથલી	ભીમડીવાડી	બાળંભા
બાગલકોટ	ઉમરકોટ	નવસારી	કરમસદ
બજાણા	પાલણપુર	ઉંઝા	જોડીયા
ડાહાણુ	સંગમનેર	સાંગલી	સાચરા
ગણદેવી	લસુંદ્રા	હળવદ	ડીસા
પાલીયાદ	આમરણ	માહીમ	અંકોલે
જમખંડી	મીતી	ઉદવાડા	વડતાલ
સીથા	રાંધનપુર	અમરેલી	ખંભાળીયા
અગાશી	કોપરગામ	મીરજ	દીપલા
સચીન	તોરણા	ચીયાણી	વારાહી
ધારી	સેવગામ	કુંરૂદવાડ	ઇસલામકોટ
દમણ	આંત્રોલી	મુળી	થરાદ
જુનાગઢ	કંડોરણા	અલીબાગ	મુવાળ
બેલો	સરવાડા	આણંદ	વાંકાનેર

મોરવાડા	નવસારી	નવાનગર	રેવદંડા
ચાંદવડ	સમરકંદ	રાણીનોકોટ	બગવાડા
આંત્રસુબા	ભાવનગર	વાબ્ય	ગણદેવી
ગોંડલ	પનવેલી	પીંપળગામ	ધારવાડ
કોત્રી	કુંતા	કઠલાલ	પાલીતાણા
સુઇગામ	પાટણ	રાજકોટ	માણગામ
પેઠ	નવલગુંદ	મીરપૂરભટોરા	દેહગામ
ઠાસરા	વળા	દેવદર	વડનગર
ધ્રોળ	પેણ	અહમદનગર	કરંજગી
ઠઠ્ઠા	અમલસાડ	ઉત્તરસંડા	તલાજા
ચારચટ	વીસનગર	ધ્રાફા	રત્નાગીરી
પાર્નેર			

સમાપ્ત.

